

hogy aztán fokozatosan föllendüljön a vers valami létfölötti, vagy „lételőtti” lét képzelet-tejútjára (itt is önként adódó alliterációk trambulinjáról):

Szeme, a kék katáng, követhetetlen
álmélkodással oly világba lát,
hová, én nyomorult, el nem mehettem,
bárhogy gyötörtem lovam vékonyát . . .

A *Tilalmas kert* emlék-realitása, olyan erővel, hogy az ember érzi a fölhorzsolts vad-növények kesernyés szagát, s szinte arcába csap a gyermeki-buja bujóska izgatott, perzselő lehelete. A *Középkori jametszet*. És megint egy nagy „összefoglaló” vers, egy szintézis, hatalmas áradással, antropológiával és kozmoszba táguló világ-borzongással:

Világszél sepri az ember nyomát,
dűledék minden embertani korszak : : :

és:

Be mindegy már itt hatszázezer év!

Megnyíló távlat, melyben—(belül, a lélekben, ahol mintha most érne meg igazán az első kötetéhez, 1936-ben előlegezett Valéry-idézet: „*J’entends l’écho de ma grandeur interne, Amère, sombre et sonore citerne, Sonnant dans l’âme un creux toujours futur*”) — „nincs meditáció, csak látomások”.

Természetesen nem minden újabb vers áll ezen a magas szinten. De a magas szinten állók: a csúcok méltán intenek vissza fiataalkori testvéreikre. Ami új, bennük, a férfi Jékelyben, legjobban saját, imént idézett szavaival tudnám megsejtetni: átlagából kiemelkedő mostani „nagy” verseiben már „nincs meditáció, csak látomások”.

Sinnét visszazelve: talán mégis tévedtem, amikor azt mondtam, hogy a világban meg-

rendítő dolgok történtek, jelenések szakadtak ránk és látomások nyíltak meg előttünk, de Jékely költészetében belül, legbelül nem történt semmi.

Történt. A lélek mélyrétegeinek kataliz-máit azonban sokszor csak évek múlva tükrözi a mű. A jelenések és látomások belé ivódtak ebbe a lélekbe. Olyan erővel neheztedek rá, úgy megrázták, hogy ihletbeli látásának a tengelye elmozdult tőle — az emlékező látástól a látomásos látás felé. Amikor a dolgok a külvilágban történtek: akkor, *egyidejűleg* ő éppen csak regisztrálta őket egy jól kiírt stílusban-modorban, amelyen azonban már maguk a regisztrált apokaliptikus dolgok mintegy „tűlfutottak”. A hang: az apokalipszis hangja, stílusa, verse csak később ért meg; ahogy mindezt az *Atom-látás* illusztrálja.

*

Ilyesféléképpen lehet megrajzolni Jékely Zoltán költői útjának és világának térképét a *Tilalmas kert* huszonöt esztendőtt egybefoglaló termése alapján. Mindez természetesen csak *essai*, a szó valódi értelmében *kísérlet*, bizonytalan tájékozódás egy élettől meleg, lüktető, kortárs anyagban.

Kísérlet a tájékozódásra, melynek hitelét maga a költő fogja eldönteni, további műveivel. Ezek természetesen mindig új meg új fényt vetnek az addigiakra, új meg új vonásokat világítanak meg, esetleg új utaknak a kiindulópontjait, amiket most, mikor ezeket az utakat még a jövő mű rejti, észre sem vesz az ember. Ujjnyi repedés a sima talajon talán olyan mélyrétegi földmozgásra vall, mely majd hegyeket fog fölvetni egykor. De ki mondhatja meg ezt előre?

Rónay György

SZIKLAY LÁSZLÓ: A SZÁZADVÉG ELLENZÉKI IRODALMÁNAK TÖRTÉNETÉRŐL GÁSPÁR IMRE

Irodalomtörténeti Tanulmányok, Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest, 1955. 198 lap

I.

1. Sziklay könyve hősének, Gáspár Imrének neve elé értékítéletet kifejező jelzót; neve után helyét meghatározó értelmezőt vajmi nehéz volna találni. Nem jelentős prózaíró és nem jelentős költő, fordítónak sem jelentős és újságírónak sem különösebben az. De kétségtelenül jellemző, bár meglehetősen különleges típusa korának. A szerep, amelyet betöltött, a mű, amely maradt utána, önmagában egy majd két-

száz lapos könyvre szóló filológiai munkát kétségtelenül nem ér meg; de ha Sziklaynak sikerült alakján és sorsán, szerepén és művén át a századvég néhány kérdését megvilágítania, könyve nemcsak indokolt, hanem nagyonis hasznos munka. A könyv címe mindenesetre azt mutatja, Sziklay maga is így fogta föl feladatát, így tűzte ki maga elé célját.

Gáspár neve eddig sem volt egészen ismeretlen a korszak kutatói számára, hiszen nemcsak nehezen hozzáférhető, még kiadatlan írói levélváltásokban, hanem már

közreadott emlékezésekben, s főképpen a századvég legkülönfélébb lapjaiban elég gyakran előfordult ahhoz, hogy egy pusztá névnel, egy, a Szinyei lexikonából való pusztá címszónál valamivel több legyen, valamelyes homályos jellemkép és szakadozott pályakép is társuljon hozzá.

Vagyis filológiai anyag aránylag, a figura nagyságához képest, elég bőven állott Sziklay rendelkezésére, ám teljes egészében neki kellett elsőként összegyűjtenie ezt az anyagot, amely Gáspár hányt-vetett sorsa, tekervényes pályafutása nyomán az egykori Magyarország legkülönfélébb városaiban és lapjaiban, könyvtáraiban és levéltáraiban volt szétszórva; Nagybeskerekettől Pozsonyig, Székesfehérvártól Debrecenig, a Pesti Naplótól a Dunajig, a Svornosttól a Debreceni Hirlapig.

Bizonyos, hogy fáradtságos kutatómunka volt ez, de kétségkívül gazdag filológiai anyag jutalmazta. S emellett még ehhez a hagyományos, mondhatnánk, külső filológiához igen termékeny módon párosított Sziklay egyfajta „belső” filológiát: gondos figyelemmel és erős érzékenységgel gyűjtve egybe Gáspár írásaiból nemcsak a bizonyos, hanem a föltehető életrajzi vonatkozásokat is. Egy-két szorosabban vett s talán nem is egészen közömbös filológiai kérdés valamiképpen mégis elkerülte a figyelmét. Így például Gáspár Szigligetivel való kapcsolatának körülményei vagy Gáspárnak az a több ízben ismételt állítása, hogy „félévet Heidelbergban” töltött. Ha összeállítjuk Gáspár tevékenységének kronológiáját, naptárát, nemigen tudjuk benne elhelyezni ezt a félévet. Úgy tűnik, ez is talán inkább csak egyike Gáspár nagyzási hőbortja megnyilvánulásainak.

Természetes keretül, műfajul, adatainak egybefogására az életrajz kínálkozott; Sziklay ezt is választotta, s könyvét Gáspár pályafordulóinak, éleztakaszainak megfelelően osztotta négy fejezetre (Hajnik—Budapest. A kezdő író. A lejtőn lefelé. A színvonalas vidéki lapszerkesztés bölcsőjénél).

2. A föltárt adatanyagból Sziklay láthatólag minél kevesebbet akart eljteni, minél többnek igyekezett az életrajzban helyet biztosítani. Ezt a törekvést, a filológus természetes becsvágyán túl, nyilván az magyarázza s egyben jogosítja is, hogy Gáspárról egyhamar aligha jelenik meg majd újabb tanulmány, újabb cikk s így félt, hogy a könyvbe be nem vett adat, anyag, esetleg elkallódhat.

Mégis ez a törekvés nem mindenkor vált hasznára a tanulmánynak. Néha mintha nem is Gáspár Imre biográfiáját, hanem egy „Gáspár Imre napjai”-féle életrajzi műzeumot olvasnánk. A neveknek például — hogy tudós

érv helyett a laikus olvasóét mondjuk először — olyan légiója fordul elő, hogy országok sorsát intéző államférfi életrajzában sem volna kevés. S Gáspárnak mennyi művéből lelünk idézetet, s mennyire hivatkozást! Pissarró műveinek jelentékeny részét úgy festette, hogy eszethegygel száz meg száz pontot illesztett képpé egybe. Poentilizmusnak nevezték a kritikusok ezt az eljárást. Ha Sziklay módszerét szakszóval, terminussal kellene jelölnünk, bátran életrajzi, irodalomtörténeti poentilizmusnak mondhatnánk azt.

Nem, éppen nem az adatoltság és a tárgyiaság ellen van kifogásunk, s az is igaz, hogy más az arcképfestő esszéista s más a tudós tárgyiasága, de itt néha talán mintha már a filmfelvevő lencse tárgyiasága kísértene.

Azért említem ezt ilyen nyomatékkal, s talán némiképp keményen is, mert Sziklay egyik jobb életrajzirói sajátja érvényesülésének állta útját. Sziklay jól ismeri, érti és érzi is a kor műveltségpolitikájának, és közéletének szellemét, éltető lelkét s ráataláló jóérzékkel válogatja meg példáit. Milyen pompás illusztráció például a Gáspár ellen indított sovinszta hajszá színvonalát illetően az, hogy egyik ellenfele a Slávy dcérát kortársi pánszláv röpiratként aposztrofálja, vagy a civis város dzsentrijének erkölcsi érzületét illetően az, hogy ott a becsület bírása, aki a nála majd egy évtizeddel idősebb Gáspár fölött is ítél, egy pökhendi joghallgató.

Ha ez a válogató készség következetesebben és bátrabban érvényesült volna, akkor, mint a régi frázis mondja, a kevesebb is csakugyan több lehetett volna. S akkor bizonyosan pregnansabban állna az olvasó előtt a könyv elvi alapvetése, Gáspár életútjának, tragédiájának értelmezése és jelentése is.

3. A könyv alapvetése, úgy tűnik, abban a törekvésben testesül, hogy megmutassa: a maga jelleme és társadalmi helyzete egymást alakító kölcsönhatásában a tehetséges dzsentri gyerekből mint lesz irodalmi rebelliót szervező lázadó, a lázadóból már-már forradalmat váró szellemi proletár, s a szellemi proletárból tollát bérbeadó, megaláztatott és megalázkodó, lezüllött, vidéki, opportunus újságíró. A két együttható szerepének bemutatása közül kétségtelen az utóbbié sikerült jobban. A zűrzavaros családi élet, a rokoni kegyelemkenyér, a fővárosban s a különféle vidéki városokban való hányódás, a magáramaradás és kiszolgáltatottság rajza pontos s a célnak megfelelően hiteles.

Gáspár közszerelésének rajzából különösen azt a részletet kell kiemelnünk, amelyben a szlovák néphez s a szlovák irodalomhoz

való viszonyát mutatja be a könyv. A középeurópai kis népek irodalmi múltjának rokon voltáról szólni nem új dolog. Az elmúlt negyedszázad folyamán egyre hevesebben nyilatkozott a kiterjesztett határu, párhuzamos kutatások iránti igény és követelmény. Hevesen jelentkezett, és hirtelen általánossá váló igény és követelmény azonban gyakran azelőtt ösztönző erejét veszített közhelyszerűséggé válik már, mielőtt kielégítésére bármi érdemleges történetet volna. Mert néhány kitűnő indítás ugyan nem hiányzott egyik oldalról sem; Krleša, Németh László vagy Petrovics példája igazolhatja ezt, de egy-két kezdeménynél többet alig mutathat fel egyik dunai nép irodalomtörténetírása is. Sziklay könyvének legfőbb becsét mindenekelőtt bizonyosan abban kell látnunk, hogy ezen a nagyon is gyakran emlegett, de nagyon is kevésbé munkált területen gazdagította ismereteinket. A szlovák irodalomban való szinte benszülött otthonossága szépen gyümölcsözőtt itt.

S erről a problémáról szólni nem maradhat említés nélkül, az a tárgyilagosság sem, amellyel ebben az oly bonyolult kérdésben ítél, lehetőleg menten minden nacionális előítéllettől, de menten attól az émelvítő túlbuzgóságtól is, amely a közép-európai fejlődés e tragikus processzusának még a nem létező vagy a nem minket illető vétkeiért is szemforgató önváddal meakulpázik. Hiszen kétségtelen vétkeztek a falakon kívül is; Vajánsky irányzata például bizonyára nem sokkal segítette a kiengesztelődést. Persze, minden tárgyilagosság mellett is, csak rosszul üthet ki ránk nézve e kérdés vizsgálata; Sziklay könyvének ez a részlete újabb keserű bizonyosság arra, mint homályosította meg a nemzeti túlzás még a kor jobbainak, legjobbjainak szemét is. Gáspár, ha másért nem, nemzetiségi kezdeményeiért megérdemli, hogy nevét el ne feledjük.

4. Gáspár pályája másik formáló tényezőjének, egyéniségének, lelki habitusának rajza azonban kevésbé elégíthet ki. Pedig a tanulmány — A. Schlegel hasonlatával szólva —, a főlészre hozta már az ércet itten is, csak kiolvasztását, formálását nem végezte el teljesen. Gyakran, talán túlságosan is gyakran, utal ugyan Gáspár jellemre, de annak legfőbb elemeit sem elég konkrétan, sem elég határozottan nem emeli ki.

Komjáthy, aki legtovább őrizte meg barátságát és tárgyilagosságát Gáspár iránt, igen találoan használta indulatainak foglalatoként a „revanche” szót. Gyermekes, vagy inkább asszonyos hiúsága, tetszelgő szerepvágya, (amely aligha magyarázható defektusának, homoszexuális voltának említése nélkül), folytonos összeütközésekbe sodorta, amelyekből mindig revanson át

akart kikerülni. Állásfoglalásának gyakori, szélsőséges változásában talán nem ez volt a legfőbb magyarázó motívum, de bizonyosan nem is az utolsó.

Tulajdonképpen nem is az érvényesülés, hanem a szerep megszállottja volt. Az Új Nemzedék című antológiájában az önmagáról adott ismertetés s a kötetet záró műfaji összefoglalás — amely Gáspár Imre művészi, műfaji sokoldalúságát hivatott bizonyítani — kétségtelenül már inkább beteges tünet, semmint komikusan nagyképű blöfi csupán.

5. A kortársak, a volt barátok is, kétségtelenül gyakran méltánytalan kicsinyléssel és szigorral szóltak Gáspárról. Sziklay viszont mintha talán túlságosan is nagy pietással volna iránta, s emellett mintha túlságosan is közelről, háttér és távlat nélkül tekintené. Ennek következtében aztán menthetetlenül alapos optikai csalódás, aránytévesztés következett be. Vagy nem erős túlzás-e az ilyenfajta megállapítás: „Föllép-e utána egészen Ady-ig valaki is, aki ennyire élesen átlát a századvég rózsaszínű ködén?” Szinte kívánczik a tollra a lakonikus válasz: tucatjával lépnek ilyenek fel, s ez a felelet alighanem kevésbé volna túlzó, mint maga a kérdés. Vagy nem túlzás-e egy ifjonti, utánzástól terhes versezetről, amely országosan közkezen forgó szociális-morális szólalásokat szed epikus keretbe, így szólni: „A lejtőre jutott nemesi osztály kritikája ez, de ugyanakkor még figyelmeztetés, memento is.” Az pedig már-már mosolyt redzít át az olvasón, hogy a Rimaszombatban diákoskodó Gáspárnak szinte még az is érdemévé válik a könyvben, hogy megérdemelt évvégi mértanszekundájából nem csinált magának különösebb kázust. „Az élet balsikere, — úgymond Sziklay — csak akkor lázítja fel, ha abban igazságtalanságot lát.”

S vajon mutatkozik-e ez a háttér- és távlati hiány a szorosabban vett irodalomtörténeti s esztétikai kérdésekben is?

II.

1. Tulajdonképpen minden íróról több különféle műfajú dolgot kellene írnia a vele foglalkozó irodalomtörténésznek. Hiszen az értekező műfajoknak is megvannak a maguk törvényei, s az életrajz például meglehetősen nehezen viseli el a hosszas szövegboncolgatást, a részletes esztétikai elemzéseket. Egysége megtörik, dinamikája földrehull. Sziklay is nyilván munkája műfaji jellegét és egységét féltette s ezért nem foglalta külön fejezetbe egy külön részletbe össze az egyes művek említése alkalmán tett elemző vonatkozású megjegyzéseit. Ezek a

megjegyzések rendszerint találóak, ámbar néha talán túlságosan is általánosak. Íme néhány példa: „Szép, részletes tanulmány” (81. lap), „vannak igen komoly kritikái”, „komoly méltatást ad Arany László szatirikus tehetségéről” (56. lap).

Mindenesetre, bár okaít értjük, sajnáljuk az összefoglaló elemzés elmaradását. Am éppen ezért, szorosan Sziklay megjegyzéseivel kapcsolódva, hadd kíséreljük meg egy föltételezett, egy lehetséges összefoglalás néhány valószínű elemét megjelölni.

2. „... eljutott a szegény emberekhez, azoknak típusait írta meg. Nem a nagyipari proletáriátusét. Azoknak a szegény embereknek a világát, akiket a kávéház ablakából pillantott meg: az utca számkivetettjeit” — olvassuk a 129. lapon. A 30-on pedig ezt: „Az első pillantásra affektáltságnak látszik (tudniillik az Oly régi ének c. ifjúkori szerelmes vers). Az ember igazán nem azt várja egy tizenhétéves kamasztól, hogy olvasmányélményei alapján énekel a szerelemről.”

Ebben a két nyilatkozatban van egy olyan, az alkotásilektant illető közös motívum, amely a könyv többi esztétikai megjegyzéseiben is gyakran ott lappang. Az élmény és mű túlságosan közvetlen származtatásáról az irodalmiságnak, a stílusnak közvetítő és formáló közegként való kapcsolásáról van szó. Tizenhét éves, tanult, költőnek készülő fiatalembertől ezt, szinte szükségszerűen csak ezt várhatja az ember. Hiszen — bizonyosan közhelyszerű mondani is már — az érzés- és élményformák, a gesztus- és kifejezésformák eltanulásának időszaka ez s a Rimbaud-szerű kivételek valóban kivételek csupán.

S vajon csakugyan közvetlenül, közvetítő közeg nélkül, vagy legfőljebb a kávéház üvegen át látja-e az író, amit lát? A sajátos írói, művészi látásnak legjellemzőbb vonása a jelenségeknek egységben való látása; s a mű egységének alkotóelemeit és ezeknek az alkotóelemeknek összetartó belső formáját, kohéziós erejét sokkal inkább a kor irodalmi iránya, stílusa szabja meg, semmint a közvetlen tapasztalat. Nem a kor irodalmiságán át látni az ábrázolandó világot csak a legnagyobbaknak adatott meg, s nekik sem egészen. Gáspár nem azért írt utcai koldusról és kóristalányról, prostituáltról és hordárról, báléjszakai halálról és „bítor koronás gazokról”, mert a kávéház ablakából ezt lehetett látni, hanem mert a kor irányzata, irányzatai ezt láttatták a kor, a nemzedék írójával.

S Gáspár esetében mindezek a szempontok különös súllyal esnek latba, hiszen egyéniségében, mint Sziklay is több ízben helyesen hangsúlyozza, sok van a pedagógus alkotá-

ból: átvesz és átad; nem annyira teremtő, nem annyira kezdeményező, mint inkább közvetítő, a kortárs Asbóth János kedvelt szavával élve „transactionális” jellem.

3. Lírájában — elsősorban erről van itt szó — az elemző három irány összecsövődését figyelheti meg. Ezek ugyan állandóan egymásba játszanak, egymástól el sem választhatóak, de azért világosan meg lehet különböztetni őket.

Melyek ezek?

A hatvanas évek végén kialakult nálunk is egy bizonyos radikális, itt-ott republikanizmussal kacérkodó hangnem és irány. Több-kevesebb változattal egész Európában mutatkozott ez; sugalló védőszentjeként Hugót tisztelte, bár zászlajára hősi ideálnak szívesebben írta a megdicsőült Byron nevét, s valójában Béranger-től majdnem annyit tanult, mint magától Hugótól: negyediknek Heine neve ragyogott egén. A liberalizmus magtalan utóvirágzása, pszeudovirágzása volt ez, a polgári szabadságfogalmak, szabadságeszmények verbális korszaka, amelynek műveit olvasván az utókor nem tudja elfojtani azt az érzését, hogy ezek a fogalmak és eszmények gyakran talán inkább csak a pátosz kiváltására, a dikció ürügyéül szolgáltak. Nagy eszményeket és eszméket hánytorgatott ez az irány örökké, egészen az unalomig, mégis ritkán volt nála irány valódi filozófiai gondolatokban szegényebb. Ábrányi Emil volt ennek az iskolának legjelesebb magyar képviselője s Gáspár Imre verseinek igen tekintélyes csoportja, első-sorban a Dalok az időnek című kötet versei, kortársi rokonságnál, úgy lehet, közelebbi viszonyban állanak Ábrányi költészetével. Ha a verselés virtuóz művészetének, a dikció latinus eleganciájának, az előadás csillogó, de azért mindig iskolázottan fegyelmezett elokvenciájának hiánya el nem árulná őket, nagyobbbrészt Ábrányi-kötetben is olvashatnánk őket. Az elvont erkölcsi, politikai, szociális fogalmak megszemélyesítése, a nagy morális intenzitású, pejoratív jelentésű melléknevek szélsőséges használata, a versmondát tirádaszerű alakítása, a jelenetszerű, dramatizált verskeret kedvelése, amely hatá-sos befejezést rejt magában, a természet inkább allegorizált, semmint átlekésített megélesztése, a versnek dialógusok, dialógus töredékek, álmegszólítások által történő meg-megszakítása, a bibliai, a vallásos jelképek profanizálása, a szabadság és istenfogalom azonosítása, extrém ellentétek gyakori szembeállítás, idegen szavaknak, fordulatoknak, főképpen publicisztikai és szaloniai idegen szavaknak, fordulatoknak a versbe illesztése: — íme néhány stílusclem, válogatatlanul, ennek az irányzatnak gazdag,

de jórészt már ekkor is avult tárházából s íme, hozzájuk néhány példa is Gáspár említett kötetéből:

Szól a király: „előre nép!
Pór! Katona! Fel ifjúság!
Előre... ágyútöltelék,
Érttem vagy, számítok reád!”
(Király, Vezér, Nép, Költő)

Készül a gaz had-milliókkal.
Kaján szavát már hallhatod.

... Hogy eltíporják, szertezúzzák
Koronás gazok seregei?
(Európa)

[a nép]
Rab... rabja lett bitor gazoknak.
... Elhull, elporlik botorul!
Királyok, bűnök léha rabja.
(Szabadság)

De jog, igazság, ős erő, mely
Miként a szikla állni fog.
(u. o.)

És holta nem tett vátozást, mert
A pompe funebre szinte fény!
... A szalonokban gyászbeszédül
Hangzik egy „pauvre! elle est morte!”
(Adrienne grófnő temetése.)

Ez tehát Gáspár költészetének első rétege.
A második az almanach-líranak az a továbbbővülő hagyatéka, amely a népiesség egyeduralma idején az iskolába és a családi körbe szorult vissza, szállott le, s ott, ha szabad úgy mondanunk, egyfajta értelmi-ségi folklori szerepet töltött be. Ennek a továbbbővülő iránynak szívós életerejét bizonyosan fokozta Tompa költészetének általános kedveltsége, amelynek a közízlést alakító, meghatározó szerepével, úgy tűnik, nem számol kellőképpen irodalomtörténetírásunk, jóllehet érzelmessége, moralizmusa folytán még néhány emberöltővel ezelőtt is az alsóbbfokú iskola egyik legkedveltebb költői olvasmánya volt. Az almanach-líranak ez a survivant hagyatéka persze magába fogadta a romantikus, a dal- és románcköltő Heinenek a hatását is és érzelmességéhez némi byroni világfájdalom, sőt pesszimizmus is társult. Maga Gáspár mondja, Új Nemzedék című antológiáját berekesztő összefoglalásában nemzedéke jellemzőjeként: valamennyi, „Bullát és Kisst kivéve, a Byron—Puskin oskolájából” való (378. lap).

Gáspár lírai verseibe, akár csak az almanach-költészet idején, epikus elemek kerülnek s a vers kerete dramatizált jelenet-féle.

Afféle költői helyzet, amelynek hőse legtöbbször természetesen forma szerint is maga a költő. Ezek a versek nem egyszer laza láncba fűzhetők s a lánc szemei egy lírai regény kifejeletlen szakaszainak, fejezetkéinek foghatók föl. Ez a sajátosság nyilván inkább a byroni irány beütése, hiszen az almanach-líra sokkal inkább a magában álló, idegen hősi helyzetdalt kedvelte. S míg ott a költő keretként szolgáló epikus leleménye, a költői helyzet konkrét és valóság-hűen kidolgozott, itt inkább csak jelképi, inkább csak utalás arra a köztudatban élő, az almanach-líra által begyökeresített „költői”, alaphelyzetek, sablonok valamelyikére. (Elválás, találkozás, bukás; a kedves báléjszakai halála, a hűtlen kedves vig mulatása, benn, az elhagyott költő gyötrődése a külső sötétben; a költő lelkében fájdalmas ősz, a természetben tavasz; üzenet a síron túlról; a szerelmi bánat elpanaszolása az anyának és így tovább). Az almanachlírara oly jellemző morális tanulság, emlékkönyvi életbölcességet tolmácsoló aforizma, — rendszerint az utolsó versszakban — természetesen itt is elmaradhatatlan. Lássunk néhány példát:

S ha buktál, azt se bánd!
Csak fölkelsz valaha,
Irigység volt, s a sors
Bizonny csak mostoha

Sikamlós útjain
Ragadt a szenvedély — —
Tán ifjú is valál,
Felejtik azt ne félj!

Rajtam mi sem segít,
Lelkemben egy tudat:
Kj sujtott, bánt, lever...
Jót tesz és igazat!

(Passiódalok 1875)

Sírbolt szobád, rálépve küszöbőre
Mi tiszta volt lelkemben — — eladám,

Nem győzött semmi emlék
A szenvedélyek felzúdult hadán!

Sírbolt szobád, hisz halva fekszik ottan
Szívemből minden tiszta érzelem.

... Meghalt a szív, meghalt még e világon,
Ha nem szentsége már a szerelem.
(Marie... 1875.)

Elgondolom, hogy Te, kedves,
Vagy most is a bálkirálynő.
És én írom a jelentést
Sírhanton, hol cipruság nő.
(A bálkirálynő dalai. 7.)

„Bűvös-bájos bái sereg”, „ragyogó keszkenő”, „fehér lányka”, „koszorús ravatal”, „gazdag labor”, „bíbor regg”, „égi arc”, „villi tánc”, „cipruság”, „sirküszőb”, „szív-ábránd”, „kis estike, szép gyöngyvirág” — a hosszú sorban folytatható példák helyett azonban inkább említsük meg azt, hogy első-sorban a Báلكirálynő dala című kötetnek és az 1876-ban kiadott Válogatott költeményei lánynevekkel címzett ciklusainak versei tartoznak lírájának e második rétegébe.

6. A harmadik réteg a szlovák népiesség hatását tükrözi. Legkevésbé ez különül el zárt korszakra vagy költeménycsoportra. Ez a hatás mindvégig jelen van lírájában, de csak ritka versében egyeduralkodó. (Talán még leginkább a Közös bú, A falun, s Az alamizsna címűekben, meg a Báلكirálynő dala c. ciklusból a 39., 42. és 43. darabban az.)

A Štur- és a Sladkovič-féle népiességet kétségtelenül sokkal inkább jellemzi bizonyos bensőséges érzelmesség, rousseauiánus természetrajongás, a kései német romantikusok Waldromantikájával némiképp rokon idillizmus, a tündéres és történeti mondatvilágtól való áthatottság, mint a magyart. Jelleme nem is annyira szociális, szociálist-politikai, mint a magyaré. Nem annyira egy réteget, egy osztályt övezett fénykörével, mint inkább az egész nemzetet. Bizonyosan azért, mert egy társadalmi ellentétéktől kevésbé szabdalt, s főképpen nemzeti szabadságáért egységesen küzdő nép kifejezője volt. Kétségtelenül kevésbé volt harcias társadalmi, osztály-társadalmi értelemben, mint a 48 körüli magyar népiesség, de a népnek sokkal igazabb szeretetét, a nép iránt való sokkal emberibb részvétet járta át, mint a 70-es 80-as évek rideg magyar epigon népiességét.

Mindezek a vonások kiválóan alkalmasak voltak arra, hogy a nagyzó család élet zűrzavarából elvágyódó, a meghitt, meleg egyszerűség, s az idilli béke nosztalgiajával eltelt fiatal költő érdeklődését magukhoz vonzzák s formálják költészetét.

Visszanézek rád még egyszer
Hajnik falu hegye völgye
Béboríthat ez után a
Sírhalomnak lanka völgye!

Sírt sokáig sírt a lányka,
Nyújtja kezét kedvesének,
Harmadnapra fölzokogott
Fölötte a síri ének . . .

. . . Sebes patak puha habja
Volt a lakzi — égi párna, —
Kiemelték a halászok,
Új hazába viszik már ma.

(Tót népdal)

Fölél a lomb. . . mozdul a gyep. . .
Dal ott : s itt fénybogárcák —
Paraszt lánykák vígan merik
Az úti csermely árkát

Távol harang itt nyugszik el
Hajnali kürttel hallom . . .
Szellőcske csak halkan suhanj
E szent, e drága halmon!

(43. dal. A báلكirálynő dalaiból)

A tündérszép berek virít
Dalos pórlány epet keres . . .
Az a kis nap mi belesüt
Olyan halvány, olyan keves,

(42. dal. A báلكirálynő dalaiból)

4. Ez tehát Gáspár költészetének harmas alaprétege. Fogadott be, természetesen, ő is az említettekén kívül más hatást is; Sziklay például Poe-ra, Mickieviczre utal, de, mint az egész nemzedéknél, nála sem maradt el Lenau erős hatása sem. Ámde az, aminek alapján a föltételezett és óhajtott elemző fejezet Gáspár helyét a magyar költészet változásfolyamatában megszabhatná, alighanem mégiscsak ez a harmas elemű alapréteg lehet. S éppen ez a tény akadályozza meg azt, hogy, mint e felföldi költőcsoport jobbait, Gáspárt is az újabb magyar líra úttörőinek elsői közt emlegethessük. Hiszen ezeknek az évtizedeknek magyar lírájában a modernség értelme, az erős szubjektivitás mellett városiasságot, a korszerű filozófia gondolatkinsével való gazdag töltekezést s ezzel együtt bizonyos intellektualizmust jelentett (Vajda, Komjáthy, Palágyi L., Zemplémi Á.).

Bizonyos, hogy nemzedéktársai költészetében is fellelhető ennek a három rétegnek egyike vagy másika. A pályakezdő Komjáthy-nak például egy egész ciklusa volna az almanach-líra e „korszerűsült” örökségéhez sorolható, Rudnyánszky-nak meg éppen egy egész kötete, s Rudnyánszky-nál is, Reviczky-nél is nem egy Ábrányi hangnemében fogant verset találunk, de ők, hogy úgy mondjuk, túljutottak, túlléptek ezeken. Igaz ugyan, egyszer-egyszer az ő líráján is megpendült egy-egy, a kései Komjáthyra emlékeztető fölütés, az ő költészetében is fölcillant egy-egy, a kései Komjáthyt idéző sor, hiszen ezek nem csupán Komjáthyéi voltak, hanem a koré is. Íme egy példa :

Anyám, szép föld, s ti fényes ormok . . .
. . . O halljatok, ti! Úgy szeretlek,
Oly szívből küldöm dalomat.

(Anyám, szép föld)

Csakhogya ezek kivételek, s nemcsak jellemzők rá.

Stílusválság, stílusváltás korszaka volt ez. Gáspár nem volt tehetség híján, de sokkal inkább „transactionális” tehetség, sokkal inkább átvevő-átadó, mint kezdeményező egyéniség. Egy kialakult stílusirány uralma idején talán a neves másodrangúak sorába is bekerülhetett volna, ám itt nem volt elég valamely adott példát követni; kezdeményezni, s a lehető kezdemények között választani is kellett, s ehhez neki nem volt sem elég tehetsége, sem elég művészi elszántsága. Szerepet akart minél előbb és mindenáron, a szereplés jobban érdekelte, több volt számára, mint a szerep maga, mint a szerep tartalma s így választotta, követte azt a példát, amely éppen előtte állott, s amely legelőbb látszott biztosítani a sikert és a szerepet. Választása azonban éppen a valódi sikertől és szereptől ütötte el, bizonyítva újra Goethe híres tanítólevelének igazát: „Die Nachahmung ist angeborn, das Nachahmende wird nicht leicht erkannt.”

A kor költői közül mindenesetre azokhoz áll közelebb, akik a fejlődés folyamatában egy mellékágot vagy korábbi fokot képviselnek; közelebb Ábrányihoz, mint Vajdához, közelebb Endrődihez, mint Kis Józsefhez, közelebb Reviczkyhez, mint Komjáthyhoz.

S prózája? Nagyonbízott lefelé tartó életszakaszához fűződik. Ha a kortársi elbeszéléshöz mérjük, nem látszik szükségesnek hosszabban foglalkozni vele. A könyvben azonban valamelyes irodalmi háttér, például témátörténeti utalás nem ártott volna; utalni például arra, hogy a „Tiszteljétek a közkatonákat” tárgya Thury híres darabjának, a „Katonák”-nak a tárgyával, az Arany, ólom, vér témája pedig Iványi Püspök atyafiságáéval egytestvér; vagy kritikáit illetően arra, hogy a Kupa Árpádról szóló bírálata mintha Péterfy azonos tárgyú recenziójának ismeretéről tanúskodnék.

III.

Ha Sziklay módszerét joggal neveztük poentilizmusnak, némi erőltetéssel stílusát is nevezhetnénk annak. Nincsenek folyton visszatérő s az emlékezetbe rögződő nagy ecsetvonásai, állandó stílusformulái. Az élő beszéd sok-sok apró színtöltéséből sok különféle színű pontjából, eleméből illeszkedik egybe nyelvének anyaga. Nemcsak friss, olvasmányos ezáltal ez a nyelv, hanem ment nem is csak a tudóskodás modorosságától, de a tudományosság szárazságától és elvont-

ságától is. Szinte familiáris melegség hatja át néha.

Ámde a régi szólás úgy tartja: amiben a segély, abban a veszély, s a szóban forgó veszélyt Sziklay sem kerülte egészen el. Az élő nyelv, az élő beszédstílus nem kevés jellegzetes hibáját lehetne könyvéből kiírni. Íme közülük néhány. Képzavar: „Európa felé tekintő légkör” (29). „Az uralkodó osztály egyik legfontosabb bátyjának, a párbajnak a föltétlen híve” (142). Zsargon, anakronizmus: „Útálja és üldözi a személyi kultuszt” (169.). „Pozitív értékel” (23.). „Rendezvény” (67.). (Gáspár által rendezett koncertről van szó.) „Inkább visszafelé, mint előre mutató barátság köti” (52). Pesties jelzőtüzlés: „Imádott tanára” (33.). Pontatlan, odavetett jelző: „A nagy világkatakliзма vérmes megálmódója” (156.). Ebbe az utóbbi csoportba tartozik az a furcsaság is, hogy Szabolcska népiességét „szalon népiesség”-nek nevezi, a Családi Kört pedig „szalon folyóirat”-ként említi. Pesties zsargon-germanizmus: „a »konszolidált« közvélemény, amelynek ellenzéki magatartása amúgyis kényelmetlenül jött” (67.). Szórendi pongyolaság: „A táblabíró-latinságának még ekkor is ápolásában túnt ki” (52.) s más effélék.

A stílus dolgában ki-ki másképp vélekedik; eszményt állítani itt a legnehezebb. Mi mindenesetre inkább adnánk szavazatunkat valamelyes „tudós szárazságra”, sőt még talán „tanáros pedantériára” is, semmint a beszélt nyelv ilyen közeli voltára, stíluslemeinek ilyen rostálatlan alkalmazására.

IV.

Mindezt összevéve tehát elmondhatjuk, hogy ez a Gáspár-életrajz jó könyv, hasznos munka, mert Sziklaynak sikerült úgy megírnia, hogy benne a századvég műveltségtörténetének jónéhány alapkérdése került az elemzés átvilágító röntgenlámppja alá. Igaz, Sziklay könyve talán jobb történeti munkának, mint irodalomtörténetinek. Gáspár során át, ha szabad úgy mondani, közéleti szereplésén át többet sikerült megmutatnia a századvég életéből, mint Gáspár munkáin át a századvég irodalmából. Mint Gáspár pályájának, az ő munkájának is legértékesebb szakasza a nemzetiségi kérdést tárgyaló szakasz. Ezért hadd fejezzük be azzal az óhajattal, hogy itt, ezen a területen, például a szlovák és magyar népiesség párhuzamos vizsgálatának területén, kutatásainak újabb eredményeit is mielőbb szeretnénk látni.

Németh G. Béla